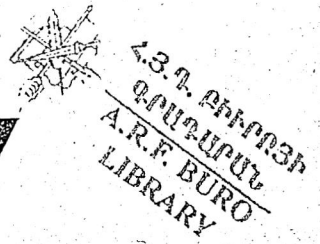

ԴՐՈՇՆԿ

„ ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈՒՍԱԿ. ԴԱՇՆԱԿՅՈՒԹԵԱՆ “ ՕՐԳԱՆ

ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ ԿԸ ՅԱՂԹԻ

Յուլիս, 1894 թ.

Մեր յեղափոխական կեանքն իր արագ զարգացման հետ և ծանր ընդհանրություններ է անց կացնում: Հայ ժողովուրդը ներկայանալով բացարձակապէս երկրի յեղափոխական տարրը, իր վրայ է դարձրել կառավարութեան ամբողջ ոյժը: Կուրսը վաղուց է սկսված և կառավարութիւնը չի խնայում ոչ մի միջոց, ոչ մի ոյժ յաղթութիւնը տանելու համար: Մենք շատ լաւ գիտենք, որ այժմ Ֆիդիքական ոյժը կառավարութեան կողմն է, բայց բարոյական ոյժը մեր կողմն է. կառավարութիւնը մեզ ներկայանում է միայն իր Ֆիդիքական ուժով, այն էլ միշտ ամարդի, միշտ ստոր ձևով: Մենք դուրս ենք գալիս նրա առաջ մեր տկար Ֆիդիքական, բայց, դրա հետ և մեծ բարոյական ուժով և այդպէս է եղել բոլոր ազգերի պատմութիւնը: Բռնակալ կառավարութիւնների ամբողջ ոյժը կազմված է եղել վարցկաններից և հացկատակներից, նա իր գոյութիւնը, իր ընթացքը ճգնել է պահպանել թալանողների, կեղեքողների և բռնաբարոյների օգնութեամբ, նա ազատ ասպարէզ է տուել գողերին ու աւազակներին. իսկ յեղափոխական ժողովուրդները դրա դիմաց ծնել են անձնագոհներ և հերոսներ. յանուն ժողովրդի, յանուն ազատութեան ներքին կախաղան են բարձրացել. դրանց իդէալը, կովելու դրդիչ ոյժը եղել է ժողովրդի ազատութիւնը, նրա անդորրը և բարեկից կեանքը: Այդ կացութեան մէջ է գտել յեղափոխականը յառաջդիմութիւնը, դրա մէջ է գտել իրաւունքի, համոզմունքի, խօսքի ազատութիւնը, որ անհրաժեշտ է համարվում հասնելու այն բարձր հասարակական կազմակերպութեան, ուր թէ անհատը և թէ համայնքը զգում է իրեն երջանիկ, ուր նա կարողանում է բաւարարութիւն տալ իր կենսական անհրաժեշտ պահանջներին: Իսկ կառավարութիւնը... ողորմելի է նա, նրա իդէալն իր ստամոքսն է, իր անասնական պահանջներին բաւականութիւն տալը...

Ո՞վ է բարձր... և յաղթութիւնը կը տանի նա, ով բարձր է: Այդ մեզ ցոյց է տալիս պատմութիւնը շատ և շատ փաստերով, առանձնապէս յեղափոխութեան պատմութիւնը, լինի դա Անգլիական, Ամերիքական, Ֆրանսիական և վերջապէս նոյն իսկ նորերումս ազատված ժողովրդների յեղափոխութեան պատմութիւնը. այդ տեղ կուզուի եղել է ինքը — ժողովուրդն իր թոյլ Ֆիդիքական, բայց մեծ բարոյական ուժով՝ կազմակերպված և ուժեղ կառավարութեան, պետութեան դէմ. և ժողովուրդը տարել է յաղթութիւնը, ձեռք է բերել անկախ կեանք, ինքն իրեն կառավարելու իրաւունք, մի իրաւունք, որ անբռնաբարելի է, բայց բռնաբարված է այժմ ուղուրպատօր-տիրաններից: Բայց ինչ գնով են ներքին այդ ձեռք բերել: Բաւական չէր մի կողմից արտաքին թշնամին՝ կառավարութիւնը, միւս կողմից նա ստիպված էր պաշտպանվել ներքին թշնամիներից՝ դաւաճաններից, դաւաճանների, որոնք դուրս են եկել նոյն իսկ յեղափոխական շրջանից, յեղափոխական տարրից. բայց և այնպէս նա տարել է յաղթութիւնը: Նա ունեցել է ընդհանր, երբ ամեն ինչ կորցրած էր համարվում, երբ բռնակալ կառավարութիւնը յաղթական փող էր հնչեցնում, հանդէս էր կազմում յեղափոխականների գլուխները զազուխի հանած, երբ քաղաքների ու գիւղերի փողոցների ամեն մի անկիւնում կախում էր յեղափոխականների դիակներն իբրև նշան յաղթութեան, երբ նա մոլեգին օրգիաներ էր կազմում, ճրագալոյցներ անում. երբ նրա հացկատակ արբանեակները յեղափոխականների արիւնշաղախ դիակների շուրջը յաղթական պարեր էին բռնում... բոլորը, բոլորը խաբուսիկ, ըստ երևութիւն է եղել. յեղափոխական ժողովուրդը երբէք չի մեռել բարոյապէս: Այդ յաղթական հանդէսներն ու իր արիւնով սնված, գուցէ երեկ իր շարժման առաջնորդ եղած, բայց այսօր բռնակալութեան ձեռքին քսու գործիք դարձած մատնիչները չեն յուսահատեցրել նրան և նա շարունակել է իր կռիւն ու յաղթող հանդիսացել:

Մեր յեղափոխական կեանքը նոյն տեսակ ընդհանրություններով...

է մտել: Սուլթանի կառավարութիւնը կոտորածներ է ա- նում, տանջում, չարչարում է յեղափոխականներին և այդ դժոխային միջոցով թոյլ դործիչներին միջին դաւաճան- ներ է հանում և այն էլ այնպիսի անձնաւորութիւն- ներից, որոնք եղել են ժողովրդի հերոսը և ոգևորող ոյժը. բայց նա ահա այսօր դաւաճան է. նա իր բարո- յական բարձրութիւնից ընկել է, մատնիչ, դաւաճան է դառել: Ինչ կայ աւելի զգուշի աւելի ստոր, քան այս անունը: Դաւաճան, անէ՛ծք քո յիշատակին և... մահ քեզ. ահա քո վարձատրութիւնը ժողովրդից, այն ժո- ղովրդից, որ մի ժամանակ քեզ սիրում, պաշտում էր, որ քո կեանքի համար զոհեր էր տալիս:

Այո, Սուլթանի կառավարութիւնը մեզանից մեր դէմ դաւաճաններ է հանում. այո՛, հայ յեղափոխականներն իրենցից դաւաճաններ են արտադրում: Եւ ո՞վքեր են դրանք. դրանք դեռ երէկ լեռներում, ձորերում թա- փառում էին նուիրված իրենց վե՛հ նպատակին, դրանք շղթայակապ բանտ տարվեցան իբրև կօմիտաճիներ, դը- րանց անունով էր երգվում լիայոյս ժողովուրդը. իսկ այսօր նոյն մարդիկ, չունենալով բաւական բարոյական ոյժ յեղափոխութեան դառը բաժակը մինչև վերջ խը- մելու, անցել են ժողովրդի թշնամու կողմը և մ ա տ- ն ու մ են իրենց վաղեմի ընկերներին, սրտակից մտերիմ- ներին... Բայց մի՞թէ դա կարող է յուսահատեցնել մեզ, մի՞թէ հայ ժողովուրդը կը թուլանայ, կը վհատուի. ոչ, նա չի վհատուի նա կը շարունակի եռանդով իր դատի պաշտ- պանութիւնը, որովհետև դաւաճանի դիմացը, նրա մրոտ- ված յիշատակի մօտ կանգնած են և իր հերոսները, որ անյութի տանջանքների տակ անգամ մնում են իրենց բարձրութեան վրայ, որոնք մեռնում են քաջաբար, ար- համարհելով ստոր ու տմարդի թշնամուն: Եթէ ունենք դաւաճաններ, ունենք և հերոսներ. ո՞ր յեղափոխական ժողովուրդը չի ծնել դաւաճաններ: Ազատ չի եղել դրա- նից և ոչ մի ժողովուրդ. ամեն մի յեղափոխական ազգ ունեցել է իր փոքրօրի դաւաճանները, բայց և այնպէս նա տարել է յաղթութիւնը. և հայ ժողովուրդը պիտի հաւատացած լինի, որ իրենն է յաղթութիւնը, որովհե- տև բարոյապէս բարձր է թշնամուց, որովհետև կեանքի անտեսական և պատմական դարգացումը ճակատագրաբար քշում է դէպքերին դէպի ա՛յդ կողմը: Ողորմելի բռնա- կալութիւն, որ ուղում է աւաղի պատ կանգնեցնել պատ- մական զօրեղ անպարտելի, բայց դանդաղ հոսանքի ա- ուջ... Ոչ կառավարութեան տանջանքները, ոչ նրա կո- տորածը, ոչ լրտեսները և դաւաճանները յուսահատու- թիւն չեն պատճառի. յեղափոխութեան դաղափարը նրա կեանքի մէջ խոր արմատներ է ձգել և ոչինչ, ոչինչ ար- մատախիլ անել չի կարող. տեսուր երևոյթները նա

կարժանացնի իր արհամարհանքին և եռանդով կը շա- րունակէ իր կռիւր, որովհետև միակ միջոցը, ներկայ մի- ճակից ազատվելու միակ ելքը յեղափոխութիւնն է. նա է որ կը պսակի նրա աշխատանքը, նրա յոյսը. ժողո- վրդի կողմն է պատմութիւնը, նրա հետ է և բարոյա- կան ոյժը. նա կը յաղթի:

Յոնա

Ն Ա Մ Ա Կ Պ Օ Լ Ս Ի 8

»Մինչև դեին դժոխքը չը ցուցնես, արքայութիւ- նը չի ճանչնար« կըսէ հայկական առածը: Դաւաճան Աշղեանը մինչև Յակոբոսի ընկալվելի փողը չը տեսաւ, մինչև մահուան երկիւղը չզգաց իր լե՛ռի վրայ և մահը չտեսաւ իր առջև, իր պարտքը չյիշեց:

Դէպքի հետեւալ օրն իսկ իր հրաժարականը ու- ղարկեց դատական գործոց նախարարին, բայց չընդուն- վեցաւ: Քանի մը օրէն ետքը թիկնապահներով, լրտես- ներով, ծպտեալ ոստիկաններով շրջապատված՝ նա զը- նաց նախարարին անձամբ մատուցանելու հրաժարականը:

Դատական գործոց նախարարը աշխատած է համո- զել զինքը ետ առնել իր հրաժարականը և կարևո- րութիւն չտալ ամենէին Յակոբոսի դէպքին, մանաւանդ որ կառավարութիւնը պատրիարքի անձը և տունը ա- մեն կերպ պիտի պաշտպանէ. և հարկաւոր միջոցներն արդէն ձեռք առնված են: Չմտնամ ասել, որ դէպքի հետեւալ օրն իսկ նազըմ-բէյի — այժմ փաշայ — կարգադրութեամբ երկու զինուոր հրացաններով պատ- րիարքի տան մուտքը կը պահպանեն ներսի կողմէն, իսկ դուրսէն ծպտեալ լրտեսներ պահպան շուներու նման տան շուրջը աչալուրջ կը հսկեն և մէկու մը վրայ ա- մենապատիկ կասկած նկատածին պէս՝ մարդը կը ձեր- բակայեն և կառաջնորդեն ոստիկանատուն, ոտէն գլուխ կը խուզարկեն, երկար բարակ հարցաքննութեան են- թարկելէն ետքը միայն մարդը ազատ կը թողուն: Յարդ այսպիսի դէպքեր շատ անգամ կրկնված են, այնպէս որ մարդիկ որ և է կասկածէ զերծ ըլլալու համար հարկադրված են, եթէ ձամբան պատրիարքի տան մօ- տով է, ուրիշ ձամբով, պողոտաներ անելով, իրենց ուզած տեղը երթալու:

Չնայելով կառավարութեան տրված ամեն պահո- վութեան, Աշղեան սարսափահար կը պնդէ իր հրա- ժարականի վրայ: Նախարարը վերջապէս կը խոստանայ հրաժարականը Բ. Գուռն ուղարկել:

Աշղեան Բ. Գուռն հրաւիրված լինելով, Մեծ Եպար- քոսը նոյնը կառաջարկէ, ինչ որ դատական գործոց նա- խարարը, բայց Աշղեան ոչ մի կերպով չի համոզվի՝ յիշելով Յակոբոսի խօսքերը. »Հոգ չէ, եթէ ինձ չյա- ջողվեց քեզ սպանել, ընկերներուս մէկուն պիտի յա- ջողվի« և կաղաչէ, որ իրեն թողնեն Արմաշու վանքը քաջիկ և »հոն աղօթել վասն թանգագին կենաց վե- հափառ կայսեր«:

Եպարքոսին հրաժարականը մատուցած օրէն ի վեր այլ ևս բոլորովին հրաժարեցաւ պատրիարքութեանէն և ոչ մէկ գործի ոչ կը խառնվէր ու ոչ կը ստորագրէր: Սատիկանութեան նախարարը և Սիմէօն-բէյ ասեցին

ջանք ըրին ետ առնել տալ Աշըղեանին հրաժարակա-
նը, դարձեալ չյաջողեցան: Ան ատեն Սիմէօն-բէյի կար-
գադրութեամբ սկսաւ պատրիարքական բոլոր գործերը
վարել փոխանորդ ձեվահիշման վարդապետը: Բայց
ձեվահիշմանն ալ երկար չկրցաւ վարել այդ պաշ-
տօնը, որովհետեւ յեղափոխականներն անստորագիր նա-
մակաւ մը սպառնացին իրեն ևս սպանելը եթէ շարու-
նակէ ստանձնած պաշտօնը և անմիջապէս չհրաժարի:
ձեվահիշման անմիջապէս իր հրաժարականը և պատ-
րիարքական կնիքը ու թուղթերը կը յանձնէ կրօնա-
կան ժողովոյ քարտուղար Փաշլազանեանին, որը և կը
վարէ այժմ պատրիարքական գործերը, իսկ ինքը կը քաշ-
վի Սամաթիա, իր սեփական տունը:

Ամէն մը ի վեր դադարած են բոլոր ժողովները, ի
միջի այլոց և ապօրէն ընտրված կրօնական ժողովը:

Յակոբոսը, որ փորձեց սպանել դաւաձան Աշըղեա-
նին, ինչպէս յայտնի է, ձերբակալվեց և անագորոյն
տանջանքներու ենթակվեց: Յակոբոսի կրած տանջանք-
ներն ամենաքաջառողջ և երկաթի կամք ունեցողին ան-
գամ կը մահացնէին ու կը սպանէին, ո՛րը մնաց թէ Յա-
կոբոսի պէս թոյլ և տկարկազմ մէկուն: Յակոբոսը
այդ տանջանքներէն հիւանդացաւ և անցեալ շաբաթ
հոգին աւանդեց: Նահատակի մարմնի հետ ինչպէս վար-
վեցան գազանները, յայտնի է, որովհետեւ մարմինը
չյանձնեցին պատրիարքարանին:

Թող թիւրք բռնապետութիւնը շարունակէ իւր տը-
մարդի, մարդատնոջ վարմունքը հայ յեղափոխական-
ներու հետ, բայց թող վստահ ըլլայ որ այդ ալ եր-
կար չի տեսիլ, որ անմարդասիրական, գազանական վար-
մունքը հայ յեղափոխականներու թիւը չնւազցնելէն
և յեղափոխութեան չլիսսելէն դատ, պիտի բազմացնէ
անոնց թիւը, պիտի արծարծէ, ծաւալէ ու զորացնէ յե-
ղափոխութիւնը և իր սեփական կործանումն արագացնէ:
Թիւրք կառավարութիւնը տանջեց, չարչարեց, խոշտան-
կեց Յակոբոսի մարմինը, բայց, անոր հոգին անմահ է
և կապրի իւր սիրեցեալ ընկերներուն մէջ, անոր յի-
շատակն անջինջ պիտի մնայ բոլոր յեղափոխականներու
սրտին մէջ: Իսկ այն սուրբ գործը, որուն Յակոբոսը
նուիրեց իր անձը, պիտի շարունակեն իր հաւատարիմ
ընկերները և պիտի լուծեն Յակոբոսի և իր ընկերնե-
րու արդար վրէժը:

Սիմէօն-պէյի մահուան լուրը չստուգվեցաւ: Այդ առ-
թիւ մօտ 200 ձերբակալութիւն եղան, բայց բուն գոր-
ծիչները՝ Տիգրանը և Աւոնը, որոնց անունները սովոր-
ական տանջանքներով կորցեցին Սիմէօն-պէյի սպանող-
ներէն, չկրցին տակաւին ձերբակալել: Տիգրանի ծնող-
քը, եղբայրները, փեսաները, ազգականները և ընկեր-
ները բոլորը ձերբակալվեցան:

Թիւրք կառավարութիւնը դատեց վերջապէս Սիմէ-
օն-պէյի վիրաւորիչներուն. Ալլահը դատաստան հա-
մարէ: Դատարանը դատապարտեց մահուան թաղեսուր
և Ստեփանը որպէս սպանիչներ, իսկ ոսկերիչ Ստեփանը
և խահֆէջի համբարձումը — բանտարկութեան: Ձերբա-
կալվածներէն շատերը արձակվեցան, բայց մօտ 100 հո-
գի տակաւին բանտն են:

Ն Ա Մ Ա Կ Տ Ա Ր Ո Ն Ի Ց

Թէև նախորդ թղթակցութիւններէն յայտնի է Տա-
րոնոյ և իր շրջակայ գաւառակաց տնտեսական և քա-
ղաքական անկումը, բայց կառավարութեան կատարու-
թիւնքը, քիւրդ աշխրէթներու մոլեռանդութիւնը չափ
ու սահման չունենալով, կը փափագիմք անդադար
գրել և „Դօշակի“ միջոցաւ արտայայտել Մայր
Հայաստանի մէջ տեղի ունեցած արտասովոր անցքերն,
վստահ լինելով մեր հայրենաբնակ և օտարահայտակ
ազգայնոց վրայ, որ ի նկատի ունենալով Տարոնոյ և իր
շրջակայ գաւառակաց աննկարագրելի չարչարանքն ու
հալածանքն, ըստ այնմ կը չափեն իրենց գործունէու-
թեան աստիճանն, զի բնաւ ապահով չենք մեր կենաց
և պատուոյ նկատմամբ: Տաճիկ կառավարութեան փա-
փաքներն ու ձգտումներն գրէթէ իրականացան: Տարո-
նը յերեսաց քաղաքական ու տնտեսական հալածանաց
բոլորովին աւերակ դարձած՝ այսօր բիւրաւոր թշուառ
ընտանիք փողոցէ ի փողոց կը շրջեն, Տիգրանակերտի,
Հալէպի և այլ դաշտեր: Դեռ Տարոնոյ թափառիկ ժո-
ղովուրդը երջանիկ կը համարենք, այն պատճառաւ, որ
գէթ կրնան փախչիլ այլ և այլ գաւառներ և մու-
րացկանութեամբ ապրել, իսկ Սասունը այդ միջոցէն ևս
զուրկ է, քան զի պաշարման մէջ լինելով՝ չեն կարող
այլուր դիմել, որի հետեանքն անօթի և ծարաւ մեռնելն
է, թէև այժմ բոլորովին ազատ են թէ կառավարու-
թեան և թէ քրդաց սոսնձութենէն: Տաճիկ կառավար-
ութիւնը ժողովրդի կենսական խնդրոց փոխանակ որ
և է միջոց մը փնտռելու, իր սաստիկ հալածանաց սահ-
ման կաւեցունէ և օրէ օր կը բազմապատկէ: Մենք,
արգարև, կը շփոթիմք, թէ հազար ու մի կնճուտ անց-
քերէն ու պարագաներէն որոնք յիշատակենք և որոնք
զանց առնունք, հազար ու մի մանր մունր դէպքերը ի
բաց թողով, որք այլ ևս սովորականի կարգն անցած
են: Միայն թէ կոչում կընենք մեր հայրենաբնակ և
օտարահայտակ ազգայնոց, որ ուշագրութիւն դարձնեն
դէպ յոյ ժողովուրդը, որ մահուան փոսի վրայ կանգնած,
փափագով կը սպասէ ոչնչութեան մէջ խորթսուգվելուն:
Քաջ գիտացէք, եղբարք, որ եթէ այս դրութեան յա-
ռաջանան գէթ ամիսներ, օր մը յանկարծ հայ հասա-
րակութեան յուսահատ ըլլալը պիտի լսեմք: Մենք յա-
նուն Տարոնցի և Սասունցի հայուն կրնամք կատարելա-
պէս ըսել և հաստատել, թէ „մէք մեզն նշանաբան
ընտրած եմք՝ մահ կամ ազատութիւն“, առանց
մտածելու այլ ևս թշնամու ուժերու անհամեմատ ա-
ռաւելութեան վրայ:

Ո՛ր են այն հայերը, որք միշտ կը փափագին Հա-
յաստանի ազատութեան, ահա ժամանակն է: Աստի
անձնուէր հայ իբրև հայ թող իր նիւթական և ուղ-
մական օգնութիւնը և ձեռնուութիւնը չխնայէ, այս
վայրկեանները կորսնցնել՝ հասարակութիւն մը կորսնցը-
նել է. ուրեմն գթացէք և կարեկցեցէք մեզ այժմ կամ
երբէք: Բայց վստահ եղէք նաև, որ եթէ ամեն կողմէ
ալ անօգնական մնամք, պիտի մնամք նաև միշտ արի,
անյողողղ և անընկճելի ու վերջին ձայն մ'ալ այի-

տի արձակեմք, բայց հողի ներքևէն ևս անէծք պիտի կարգամք այն հայերուն, որ մեր արեան հովիներու մէջ դիւթաւալ խաղալուն հանդիսատես կը լինեն և սնուտի առարկութիւնք մէջ կը բերեն, առանց չափելու և ի նկատի առնելու իրենց շուրջ ի գործ դրված քաղաքական և տնտեսական հալածումն, բանտարկութիւնքն, արսորն, մահացմունքն, խժոժութիւնքն և այլն . . .

Կառավարութեան խժոժութիւնք ի Մուշ:
Մշոյ ոստիկանութեան Իսկէնդեր անուն հարկւրապետի անլուր խժոժութիւնքն, որ ի գործ դրած էր Մշոյ արեւմտեան հարաւային լեռանց ստորոտներ գտնվող Ղզըլգաճ, Գոմեր և Տատրոգոմ գիւղերու մէջ, նախորդ թղթակցութեանց մէջ մանրամասն նկարագրված է արդէն: Յիշեալ հարկւրապետն իր անասելի և անկարգրելի կատաղութիւնը խեղճ հայ գիւղացու վրայ թափելէ վերջ, սոյն գիւղերէն երբ տասնի չափ հայ երիտասարդներ ձերբակալելով Մուշ ղրկեց, կառավարութիւնն ևս սկսաւ իր վայրենի կիրքն յագեցնել շիկակարմիր շամիրուով դաղել ու խարել եղկելիներու մարմինները. բանտարկեալք ծանր շղթայից տակ բռնաւորեալ մինչդեռ քայլափոխ մը չեն կրնար ընել, անգութ ոստիկանք խարազանաց ազդեցութեան տակ կը ճնշեն: Այսպէս Կալիէ-Մուր գիւղի ձերբակալեալ Նորէ անուն հայն այլ ևս չկրնալով սաստիկ տանջանաց համբերել, բարձր ձայնով կըսկսի պոռալ և սոցա անասելի բարբարոսութեանց դէմ բողոքել ըսելով. «հայոց կէս մասն ևս բանտերու մէջ մեռցնէք և որչափ ձեր կատաղութիւնն այսպէս բազմապատկէք, այնքան պիտի շտապէք ձեր անկման վրայ և մեր ազատութեան մասին»: Բայց հարկւրապետ Հաճի Ֆէյիմը կատաղութեամբ կը հրամայէ սաստիկացնել չարչարանքը: Յայնժամ շղթայակապ դուրս հանելով գետին կը պառկեցնեն, մի քանի ոստիկան ոտաց և սրտի վրայ նստած, կը սկսին մաղխելով պիտերը փետել և արքանով ատամները քաշել: Վերջապէս յիշեալ Նորէն այսպիսի սաստիկ չարչարանաց ազդեցութեան տակ կը հիւանդանայ և շաբթէ մը վերջ մահուան ճգնաժամի տակ կը հեծէ. երբ ողորջանօք կը խնդրէ քահանայ կանչել և վերջին արարողութիւն կատարել, զօրաց տօթթօրը վրան գալով՝ կը յայտնէ, թէ «առողջ է և դիտմամբ կընէ»: Գիշերը յիշեալ Նորէն կը սկսի բարձրաձայն պոռալ, աղաղակել. բանտարկեալներէն ևս ոչ ոք կը համարձակի մօտենալ: Առաւօտուն կը գտնեն երեսի վրայ ինկած, ջղաձգութենէն մարմինը երկարած: Յայն ժամ տեղեկացնելով Մշոյ քահանայից, կը պատուիրեն, որ գան մարմինը տանեն. վերցնելու ատեն՝ վերոյիշեալ տօթթօրը գալով, կը սկսի նշտարով Նորէի դիակը կտրտել ըսելով՝ թէ դեռ չեմ հաւատար սորա մահուան: Բօթը կը հասնի Նորէի տան ու զաւակաց. նորա ևս չեն համարձակիր գալ, գէթ աղի արտասուաց կաթիլներով սփոփել իրենց սրտի մորմոքը: Այսպէս միայնակ կը տանեն և կը թաղեն այդ անձնուրաց զոհը, որ անմահ անուն պիտի թողու ապագայ սերունդին: Նոյնպէս Տատրոգոմ գիւղի ձերբակալեալներէն Գաւօ անուն երիտասարդն իր փախստական հօրեղբօր տղայ Մովսէսի պատճառաւ ձերբակալեալ էր, անլուր և

անկարագրելի չարչարանաց տակ շաբթ մը հիւանդանալով, որա հօրեղբայրը և գիւղացիքն կը դիմեն կառավարութեան և շատ կաղաչեն հիւանդը յանձնել իրենց գէթ ողջ տուն հասցնելու և ընտանեաց սրտի մորմոքը մեղմացնելու համար. բայց կառավարութիւնը 50 ոսկիէ աւելի կաշառք առնելէ վերջ օրէ օր արձակումը կը յետաձգէ և առաւօտ մը բանտի մուտ ու խոնաւ խորշերու մէջ մեռեալ կը գտնեն: Երբ սորա մահուան բօթը կը հասնի յիշեալն տուն, մայրը, կինը, մանր տղայք և աղջկունք կը թափին ի Մուշ և դիակը վերցնելով կը բերեն թաղել իր նախահայր գերեզմանաց մօտ, քանի որ հայոց հայրերն ու մայրերն ի կենդանութիւն իրենց զաւակաց տեսութենէն կարօտ կը մնան, գէթ իրենց նահատակաց գերեզմանաց պաղ հողերն տեսնելով սփոփուին: Գիշեր էր. երկայն ճանապարհորդութենէն յոգնած՝ նստած էի հանգստանալու, յանկարծ աչքիս առջև բացվեց այս աղեկտուր տեսարան. մի քանի երիտասարդ յիշեալ Գաւօի դիակը բարձած ուսերու վրայ գիշերային լուծեան մէջ տխուր և դալիարէմ կը յառաջանային. մեռելին զաւակունք բռնած իրենց մօր քղանցքներէն կաղաղակէին «հայր, հայր» և գիշերային զով զեփիւռին մէջ լոկ «խա ու վախ» կը լսէր: Այսպէս մեռաւ և թաղվեցաւ սա անմեղ զոհըն ևս: Բայց այսպիսի ցաւերէն առաւել ցաւ կը զգամք որ մեր հայ եղբայրներէն դեռ շատերը մեր այս գրածները վիպասանութիւն կը կարծեն, բայց թող մտնեն Տարոնոյ խորքերը և յայնժամ պիտ կատարելապէս հասկանան, որ այլ ևս սովորական դէպք դարձած են այսպիսի աղեկորշ երևոյթները. մենք ևս այդպիսեաց չգտնեմք ուրիշ պատասխան եթէ ոչ ըսել, որ հանգիստ ընկըղմած տաք սենեակներու մէջ միայն ըսել և խօսել գիտեն և իրենց դրութեան վրայ կը չափեն մեր վեճակն ևս:

Իսկ Ղզըլ-Աղաճ գիւղէն ձերբակալեալք Յովհաննէս, Առաքել, Գէորգ և Արթին անուն գլխաւորք բանտի մէջ սաստիկ հիւանդութեան մատնվելով՝ իրենց տընական կահ կարասիքը, հողն և ամեն ինչ ծախելով և 150 ոսկիէ աւելի կաշառք տալով հագիւ տուն հասան կիսամեռ. դեռ հիւանդ կը պառկին. ով գիտէ թէ նոքա ևս պիտի ազատին: Իսկ Տարոնոյ այլ և այլ գիւղերէն ձերբակալեալք դեռ կը հեծեն Մշոյ բանտի մէջ և օրէ օր բանտարկելոց թիւը կստուարանայ: Այժմ տաճիկ կառավարութեան սովորութիւն դարձած է կամ մեռեալ դիակներ բանտէն դուրս հանել և կամ մերձիմահ դրութեան թողուլ:

Ընդհանրապէս Համիտիէ հեծելազօրաց բարբարոսութեանց, աւարառութեանց և սպանութեանց մասին գրված է: Երբ սոցա վայրենութեան սահմանը չափէն դուրս ելաւ, հագիւ կոյր պառաւ մարդակերը նկատեց և իբր թէ հայերը անդորրութեան մէջ պահելու համար, տասն և հինգի չափ Համիտիէ հեծելազօրաց գըլխաւորներ ձերբակալեց. բայց մեծ սարսափ և զարմանք աղւթց ամենու վրայ, երբ օր մը յանկարծ ցերեկուայ վեցերորդ ժամին լսվեցաւ, որ համիտիէ հեծելազօրաց գլխաւորները իբր թէ բռնութեամբ պահապան զօրքե-

ըր ճեղքելով՝ բանտէն փախած և ազատված են:

Թող տեսնեն և հասկանան հայ եղբայրք մեր արդի կենցաղի դառն պայմանները... *(Ստորագրում)*
(Նը շարունակվի)

Ն Ա Մ Ա Կ Կ Ա Ր Ի Ն Ի Ց

Բասէնի Համիրիէի գնդապետը կը լսէ, որ Տ. Գրիգոր անունով քահանան աննման, գեղեցիկ 13-14 տարեկան աղջիկ մը ունի. կը վառվի անոր սիրով և կուզէ իր գազանական կիրքերը գոհացնել: Գազան գնդապետը սպայ մը և քանի մը համիրիէ քիւրդ զինուորներ կուղարկէ Տ. Գրիգորի մօտ և աղջիկը կուզէ:

Երէց և երէցկին սարսափահար այս լուրէն, կուլան կը խնդրեն, որ խնայեն իրենց ծերութեանը և այդ պահանջէն ետ կենան. բայց տեսնելով, որ իրենց աղաքանք պաղատանքը չեն շարժեր անօրէններու սրտերը, երէց և երէցկին կը չգրին սպայի առաջը, ոտքերնին կը փաթթվին և յանուն Աստուծոյ և Սուլթանի կաղերսեն, որ գթայ իրենց. դարձեալ ամենը ունայն կանցնի. սպան իր պահանջի վրայ անդրդուելի կը մնայ և անոյշ խօսքերով կը համոզէ, որ առանց հակառակելու աղջիկն իրեն տան տանի, մանաւանդ որ այդ թէ երէցի և թէ աղջկայ համար շատ մեծ պատիւ յարգանք է: Քահանան չի համոզւիր և կը խնդրէ, որ իրեն գնդապետին տանին: Այս վերջին փորձն ալ անօգուտ կանցնի: Սպան ալ նեղացած այս տեսարաններէն, կը պահանջէ, որ աղջիկն իրենց յօժար կամքով յանձնեն, ապա թէ ոչ բռնի և ծեծով աղջիկը կուռնեն, կը տանին: Ալ ճարահատած, քահանան կը խնդրէ, որ բռնութեան չգիմեն, օր մը ժամանակ տան աղջիկը համոզելու համար: Ասոր սպան կը համաձայնի սպառնալով, որ թէ միւս օրն աղջիկը չյանձնեն, կամ անոր պահէն կամ փախցնեն, տնով տեղով բոցերու մէջ կայրեն: Այս պայմանով սպան իր մարդերով կը մեկնի:

Երէց և երէցկին երկար խորհրդակցելէն, իրենց և աղջկայ սև բաղդն անիծելէն ետքը, լաց-արտասուքով կը վճռեն աղջիկնին զոհել՝ ընտանիքն ազատելու համար. «Մէկը թող մեռնի, մէկը կենն ազատվին. կարելի է Աստուած մեր բազում, ծովեալ մեղաց համար է, որ մեզի այսպիսի պատիժներ կուտայ, կըսեն ծնողքը և կը պատրաստին միւս օրն անմեռնչ գառը գայլի ճանկը ձգել:

Այլ քեզ, ժողովուրդ, որ դեռ չես հասկցեր, թէ այդ օրինակ ստրկական կեանքը մարդերու վայել չէ, այլ անբան անասուններու, այլ շուններու է վայել, շուններու: Այլ քեզ, ողորմելի և թշուառ ժողովուրդ, որ «մի անգամ միայն մեռնելէ վախցար, հազար-հազար մահ աչքովդ տեսիր», որ կաթիլ մ'արիւնէն սոսկացիր, ամեն օր արուն-արցունք ոթեցիր, ճակտի քրտիքդ այլոց կերցուցիր: Որքան շուտ ազատիս դու քո այդ թմրեցնող, սպանիչ կարծիքներէդ, խաւար ու ստրկացնող հաւատքէդ՝ այնքան շուտ կազատվիս քո շնավայել վիճակէդ, այնքան արագ պիտի ստանաս քո ազատութիւնը, քո կեանք և պատիւը:

Նոր սերունդն արդէն հասկցած է այս. և նոյն իսկ երէցի 18-20 տարեկան կարիճ տղան այլ ևս հօրը պէս չի դատեր, հօրը պէս չըմբռներ աշխարհը, կեանքը և մարդիկ ու անոնց յարաբերութիւնները:

Աղջիկն այս ամենը, ինչպէս և ծնողներու որոշումը կը լսէ, իրիկունը հիւանդ եմ ըսելով՝ անկողին կը մտնէ և լուկ-մնջիկ իր սև օրը կուլայ, եղբօրը կըսպասէ: Իրիկունը երէցի 18-20 տարեկան տղան տուն կուգայ. ծնողքը անցած դարձածի մասին բան մը չեն զուրցեր, որովհետև արդէն յայտնի էր իրենց անոր տաքարին, կրակոտ բնաւորութիւնը և անոր վերջին դէպքերէն առդէն գրգռված հոգին: Միշտ խրատ ու խորհուրդներով կը զգուշացնէին զինքը, որ անգգոյշ քայլ մը, անխոհեմութիւն մը չգործէ. սրտերնին միշտ վախու մէջ էր, մանաւանդ այն օրէն, երբ պատահաբար մայրը տղուն ձեռքը ըկծովք մը տեսաւ, որ կը մաքրէր:

Տղան ալ յոգնած ըլլալով շուտ կը պառկի, բայց լացի ձայն կուռնէ. ահանջ կը դնէ և կը տեսնէ, որ լացողը քոյրն է: Նը հարցնէ լացի պատճառը և քոյրը կամացուկ մը կը պատմէ այդ աւուր անցած-դարձածը և ծընողաց որոշումը:

Քոյրն ամեն ինչ պատմելէն ետքը, կաղերսէ եղբօրը, որ իրեն ազատէ անօրէններու, գազան գնդապետի ճանկերէն: Եղբայրը խօսք կուտայ: Երբ տղան կը տեսնէ, որ ամենքն ալ քնացան, կամացուկ մը ինքն ու քոյրը դուրս կերնեն. տղան կերթայ կուռնէ պահած ըկծովքերը և բոլոր ունեցած 30 գնտակը և կը փախչին լեռը: Առաւօտը երէց և երէցկին սարսափահար կիմանան եղելութիւնը և ահ ու դողով կը սպասեն գազաններուն, որոնք իրենց սև ու դաժան դէմքերը չեն ուշանար երևցնել:

Սպան և քիւրդերը լսելով, որ աղջիկը տունը չէ, որ եղբօր հետ փախած է, նախ չեն հաւատար, բայց երբ երէցը կերդնու, որ անիծեալ զաւակը գիշերն, իրենց քրնացած ատեն առած գացած է, ստուգելու համար անմիջապէս խուզարկութիւն մը կը կատարեն, տան ամեն ծակ ու ծուկ աչքի կանցունեն, բայց աղջիկը չեն գտնիր: Ան ատեն կատարած ու փրփրած սպան կը սկսէ անգութ կերպով ծեծել երէցը, անլուր հայհոյանքներ թափել անոր գլխուն, անոր հաւատքը, կրօնը, ազգութիւնը հայհոյել ամենախրք ու ծանր խօսքերով: Ծերունի երէցը կերդնու, որ ինքն ամենևին տեղեկութիւն, մասնակցութիւն չէ ունեցած աղջկայ փախուստի մէջ: Բայց որոն կը հաւտցնես: Սպան զայրացած փախուցած որսի համար, և վախնալով գնդապետի ծանր յանդիմանութիւնէն, գուցէ և պատժէն, իր վրէժը կը լուծէ երէցէն և ամբողջ գիւղէն: Նը հրամայէ նախ խուզարկել երէցի ազգականներու տունները, եթէ չգտնին, ամբողջ գիւղը քար ու քանդ անեն, մինչև որ գտնեն կամ յանձնեն աղջիկը:

Բոլոր խուզարկութիւնները անհետեանք մնացին և աղջիկը չգտան: Այդ խուզարկութիւններու ժամանակ քիւրդերն ամեն չարիք կը գործեն. ամենապղտիկ դիմադրութիւնը չարաչար կը պատժվի: արժեքաւոր ինչ որ գտնին, կուռնեն. քանի մը հարսերու և կիներու պատիւնին կը բռնաբարեն: Խուզարկութեան ատեն մէկ-երկու հատ մ'ալ զէնք կը գտնին, որոնց տէրերն իբրև անհաւատարիմ և ապստամբ կը բանդարկվին: Գիւղը խուզարկած ատեն ամեն կողմ մարդիկ կը հանէ սպան, որ լեռներ ու ձորեր կընկնին որսկան շուններու պէս անմեղ որսը ճանկելու: Երկու քիւրդեր վերջապէս կը յաջողին

փախստականներու հետքը գտնել. կը հետամտին անոնց: Աերջապէս կը տեսնին փախստականներն և կը սկսեն հաշածել: Եղբայրը տեսնելով, որ ալ փախչելով անհնարին է դաղաններու ձեռքէն ազատիլ, քրոջը հետ կաճապարէ ժայռի մը տակ ապաստանիլ և քիւրդերու մօտեցած ատեն կը սկսէ ընկճելով ինքզինքը պաշտպանել: Քոյրը տեսնելով, որ ազատելու յոյս չկայ, կողակէ եղբորն սպաննել զինքը և իրեն կեանքը փրկել փախչելով: Տղան մինչև վերջը կը պաշտպանվի անձնատուր չըլլալով. վերջապէս գնդակները կը սպառին և կը մնայ միայն երկու գետակ, սև օրուայ համար պահած... Քոյրը շարունակ կողակէ եղբոր սպաննել զինքը, գոնէ մահով փրկել իր անձը և պատիւը գաղաններէն: Աերջապէս կտրիճ հայ երիտասարդը ակնթարթի մը մէջ կը վճռէ քաջութեամբ և պատուով մեռնել քրոջ հետ: Արակոտ համբոյր մը կը գրտնէ իր քրոջ աննեղ ձեռքին, գետակներէն մէկն իր սիրած քրոջ սիրտը կը մտէ, մեկաշն իր և վարկի մը մէջ երկու դիակներ արիւնաթաթախ ժայռին տակ կը դրոջին: Քիւրդերը կը հասկնան և վրանին կը յարձակին, աղջիկը մեռած կը գտնին, իսկ կտրիճ երիտասարդը վիրաւոր և կիսակենդան:

Քիւրդներն իրենց յոյսերու մէջ խաբված, իմաց կուտան մօտակայ գիւղի կառավարութեան, որ իրենք ակառատես էին, թէ ինչպէս վիրաւորվածը սպաննեց աղջիկը և թէ երբ տեսաւ, որ պիտի ձերբակալվի, ազատվելու համար ուզեց ինքզինքը սպաննել, բայց չյաջողեցաւ:

Տեղական բաշխուցուց կառավարութիւնը կը բանտարկէ կտրիճ երիտասարդը, իբրև մարդասպան, բայց երկար չապրիր պատանին. երեք օրէն կը մեռնի բանդին մէջ:

Ետեւ, բայց պատիւն իրենէն բարձր համարեց... Այսպիսի մահերը, այսպիսի անկումները մահեր չեն, այլ մեկ մեկ յայթանակներ, այսպիսի յաղթանակներու զարնակելով պիտի փշրվի Թրքական զուգեւի բռնապետութիւնը և ազանցմէ պիտի ծննոր, աւելի արդար ապագան: Այսպիսի երիտասարդներու մահը պարծանքով է յիշելու հայ ժողովուրդը, սերնդէ սերունդ պատմելով, պիտի անմահացնէ ազանց անունը, իբրև անմահ օրինակ անձնազոհութեան և անձնուիրութեան:

Մարտի 10-ին Երևանի թաղային

ԵՐՁԵԿԱՅԻՑ — Համբերութիւնը կեանք է, իսկ երկար համբերութիւնը իշու նահատակութիւն: Բաւական ժամանակ համբերեցինք, այժմ ալ չենք կրնար տանել, ինչու որ ցաւերը, հարստահարութիւնք, սպանութիւնք օր աւուր կաւելանան: 50 օրամոյց ծանր ու ահաղին շղթաները երկար ժամանակ մեր հարազատները ոտքերը կտրելէն վերջ, այժմ սկսած են թոկ գործ անել մեր խղճալի կեանքին վերջ տալու: Արիւնաթաթախ հաճի Գարուտի և իր չորս ընկերների համար նամակէս քանի մը օր առաջ կարիւնէն հրամանս կեղծ է, որու մէջ չուն ինամոյց Սուլթանը հրաման տված է դրանց կախաղան բարձրացնել:

Բոյսխորանուսի վարդան վարդապետը գիշերով տեղս բերին և բանտարկեցին: Բանտարկութեան պատճառը յայտնի չէ: Քոյրը մարդ գնալու իրաւունք չկայ:

Ինչպիսի գիւղի վանեա լէյլի դրոյմամբ Մինասի 15 տարեկան աղջիկը կը փախցնեն և բռնի կը տանկեցնեն: Այս տարուայ ընթացքում դոյնաման դէպքեր 10-էն աւել պատահած է:

Դերջանի Ծղարի գիւղի մէջ 15 դիւմած տաճիկներ գիւլերով կը մաննն տանուտէրի տունը, նրան և իր երկու եղբայրներին կը վիրաւորեն և սարսափելի տանջանքներով փողի տեղն իմանալով, կը հաւաքեն փող, մալ, ապրանք ու կանխուաման, ցարդ անպատիվ մնալով:

ՄՈՒՇԷՆ. — Մուշ ծանր դէպքեր տեղի ունեցեր են. թէ Մուշ և թէ շրջակայ գիւղերը բաղմաթիւ ձերբակալութիւններ տեղի ունեցեր են: Ձերբակալվածներու մէջ կան վարդապետներ, քահանաներ, ուսուցիչներ, վաճառականներ, ուսններ, արհեստաւորներ, երկրագործներ և քանի մը կիներ: Ձերբակալվածները մատուցեալ զոհեր են: Մուշը Հայաստանի ամենայն ընկաժ անյայտ, եւրոպական տէրութեանց և հիւպատոսներու աչքէն ու ուշադրութիւնէն հեռու ընկած այնպիսի անկիւն մըն է, ուր թիւրք բռնապետութիւնը անագորոյն կերպով կը կեղեքէ, կը հարստահարէ, կը հալածէ և ուր կամայականութիւնն ու բռնութիւնը չափ ու սահման չունի:

ՊՈԼՍԻՑ. — Յայտնի յեղափոխական Միւր. Տամատեանն արձակվեց բանտէն և այժմ ազատ կը շրջի: Տամատեան իր ազատութիւնը, կրավի, գնած է քաղմաթիւ մատուցութիւններով: Ժողովուրդի, մանաւանդ մշեցիներու վրայ: Տամատեանի ազատութիւնը սոսկալի վատ աղբեցութիւն ըլլած է: Ուրքի մէկը կտրած ըլլալուն համար, նա մեծ մասամբ կտրուով կը շրջի:

— **Ռուսաց դեսպան Նէլիսովի** համբողջի հեծելազօրքի բռնութեանց մասին Բ. Գուար յայտագիր մը կը ներկայացնէ, որի մէջ յիշված է ի միջի այլոց և Արշակունի մէջ պատահած կտորածը, որի զոհ գնացին մօտ 200, հողի Իսկ անգլիական դեսպանը բողոքած է Եօղղաղի դատաւճի դէմ, որով 17 հողի մահուան են դատապարտված: Չնայելով դրան երկու հողի արդէն կախաղան են բարձրացրած:

Միմէօն ըլլի համար դատապարտվածներու մահուան վճիռը փոխվեցաւ ցմահ բանտարկութեան:

Ստորանվեցաւ «Աւետարեք» շաբաթաթերթը սովետաց մասին գրած, դրաքննիչի խիստ քննութեան բովէն անցած թղթակցութեանց և ստացած 3 ոսկի նպատար համար:

Բանի մը Աֆիոն կարահիսարցի հայեր, ցանկանալով իջմիածին ուխտ երթալ. ինչ ինչ դժուարութեամբ անցաթուղթ կը կարողանան անել: Սակայն Պօլիս հասնելուն պէս խանի մը մէջ անսխալապէս կը ձերբակալվին: Մասնկացեալ կառավարութեան սոված պաշտօնեաները չուզենալով օգտից զրկվել, անցաթղթեր կը տան, ահաղին գուժար կորզելով, և մի և նոյն ժամանակ Պօլիս կը հեռագրեն, որպէս զի այդ հայերուն թոյլ չտրվի Ռուսաստան մեկնելու: Ահա 8 օր է քնու տեղեկութիւն չունինք, թէ ինչ եղան մեր ուխտ գնացող կարահիսարցի հայրենակիցները:

Կ. Պօլսոյ այժմեան կեանք աւելի վատթար դառած է: Կասեն, ժամանակ մը յոյներ կառավարչական հարստահարութիւններէն ազատ մնալու համար իրենք զիրենք հալ կանուանելին ժամանակները փոխված են այսօր. հիմակ ալ հայը իրեն յոյն կը ձեւացնէ ստեպ ստեպ կասկածներէն և տանջանքներէն խուսափելու համար:

ԽՈՒՉԱՐԿՈՒԹԻՒՆ

(Ն Ա Մ Ա Կ Վ Ա Ն Ի Ց)

Տակաւին առիթ չենք ունեցած բացատրելու, թէ Թրքական խուզարկութիւնները Թնչ ձևի տակ կը լինին, ինչքա՞ն խստութեան և զգուշութեան ներքոյ: Ասկէ տարի կէս, կամ երկու տարի առաջ խուզարկութիւնները աւելի պարզ ձև ունեին և քիչ մ' ալ անհօգ կը լինէին, որով մարդ գիւրութեամբ կարող էր խոյս տալ կասկածաւոր թղթեր, իրեր փախցնել կամ տեղն ի տե-

դրն անհետացնել: Առաջներ մօտաւորապէս 5-էն 10 ձիաւոր, նոյն չափ էլ հետիոտն զափտիաները (թարուր— աղասիի (զափտիաների պետր, գնդապետի աստիճանով) և այլիս կօմիսերի (նստիկանութեան պետ) ու մի քանի փողանների առաջնորդութեամբ կենսէին խուզարկութեան և յանկարծակի կասկածելի տան դուռը կը բռնէին միայն փողոցի կողմից: Եթէ բան չգտնէին առանց որևէիցէ վնասի կը հեռանային: 92-ին կրկնապատկեցաւ խուզարկողների թիւը և զգուշութիւնը: Այդ ժամանակ հետիոտ զափտիաները ծածուկ կը մտնէին խուզարկովոյ տան այգին և փողոցի ու այգու դուռը միաժամանակ կը բռնելէին:

Խուզարկութեան այս երկրորդ շրջանի մէջ, որ յաճախ կը կրկնվէր, սկսաւ կամաց-կամաց անկարգութիւններ, վերաւորանքներ տեղի ունենալ: Անանց վրան, գրք պաններն սկսան խուզարկել, որ առաջ չկար: Անխարգ և յաճախակի խուզարկութիւնը ժողովրդի վրայ երկնալ ազդեց. մէկ կողմէն ալ վաշին պաշտօնական յայտարարութիւն տարածեց, մանաւանդ դիւղերը. «Որ տան մէջ հայ կաջող ձերբակալվի, այն տունը պիտի հրդեհել, տան տղամարդիկ Յ տարիէն մինչև անտրոշ ժամանակ բանտարկել և տան ունեցած բոլոր կայքն ու կալուածները յարքունիս գրաւել:»

Յեղափոխականների դրուժիւնը բաւականին ծանրացաւ: Հալածվածների համար ապաստան գտնելը, գործելու միջոցները և առհասարակ յարաբերութիւնը շատ դժուարացաւ: Մարդ մարդու հետ խօսելի կը զգուշանար. կառավարութեան բռնի ստեղծած հայ դափտիաներու (լրտես) թիւը շատացաւ. յեղափոխականները քայլ մը առնուլ կը դժուարանային: Մակայն այս դրուժիւնը երկար չտևեց: Կազմակերպութիւնն եռանդուն կերպով սկսաւ արգելքներն հեռացնել, անձամբ, փորձական օրինակով ժողովրդի զգայուն մասին ցոյց տուեց աներկիւղ լինելը ժողովուրդն սկսեց հետզհետէ ընտելանալ բարբարոս խուզարկութիւններին, մանաւանդ աւելի սիրտ առաւ, երբ տեսաւ զարնող յանդուգն յեղափոխականներ: Կազմակերպութեան որոշմամբ մի քանի թիւրք ոստիկաններ և հայ մատնիչների սպանվիլը շատ յառաջ քաշեց հասարակութեանը: Այնուհետ չըկար ապաստանի և յարաբերութեան մեծ դժուարութիւն:

Նոյն այս նկարագրած ժամանակէն քիչ առաջ, այս խուզարկութիւնը, խուզարկողների թիւն ու զգուշութիւնները կառավարութեան կողմանէ եռապատկեցաւ, քառապատկեցաւ: Այժմ ոստիկանները չէին բաւականանար փողոցի և այգու դուռը բռնելով և ոչ էլ մէկ սնով: 30-էն մինչև 50 ձիաւոր, նոյնչափ էլ հետիոտն ոչ թէ մի, այլ 5, 10 մինչև անդամ 25 տուն կը պաշարէին միանգամից: Պէտք է ի նկատի ունենալ, որ ինչքան ժողովուրդը կը սարսափէր, նրանից աւել տագնապի մէջ էր խուզարկող ոստիկանութիւնը, որովհետև փորձով տեսաւ, թէ հայ յեղափոխականն առանց զիջողութեան կը զարնէ: Այդ պատճառով երբէք հաճելի չէր թուրք ոստիկանին հանդիպել, ուր որ լինի, հայ ապստամբին: Շատ անգամ պատահած է, որ խուզար-

կող զխուզարկողները այնպիսի ձևեր են բանեցրել, որով իմացրած են, թէ այս ինչ թաղը պիտի երթան խուզարկելու, որպէս զի յեղափոխական ջրասողները իմանան և եթէ կայ, այն տեղէն փոխադրեն հայ «կաջողին»: Շատ անգամ պատահած է, որ երկիւղից չեն համարձակվել կասկածաւոր տունը մտնել, այլ քառորդ ժամ տան շուրջը թափառելով կամ փողոցներից կամ որևէ անից հայ մը դուրս քաշելով իրենց առաջ ձրգած մտել են կասկածաւոր տունը խուզարկութեան. գունատ թափ և դողդողարով: Ցան ամեն մի մասը առաջնորդող հայը կը մտնի, յետոյ իրենք: Այսպիսի տասնեակ օրինակներ տեսնը ամէնքս:

Հետիոտ զափտիաները կը գործեն այդինների կողմից, կը բռնեն տանիքները, իսկ ձիաւորները փողոցների կողմից: Պաշարող խուճըր սուր քաշած և հրացանները փամփուշտ գրած՝ համարեա նշան առնելու միայն, (չեմ գիտէ որո՞ւ) իսկ խուզարկող խուճըր, նոյնպէս սուր քաշած, ընթացիկ ու հրացան պատրաստ բռնած, դուրսով ներս կը մտնէ: Թարուր աղանին, որի պարտաւորութիւնն է առաջինը ինքը մտնել սենեակները, իւր աջ և ձախ կողմում երկու անվախ զափտիաներ պահելով հրացանները պատրաստ, միշտ կը փափագի, որ նրանք իրմէ մի քայլ առաջ լինեն: Երբեմն Թարուր աղանին և փոխ կօմիսերը մէկը միւսին խածոտել են և ահագին դժգոհութիւն հանել, ստիպելով միմեանց առաջ ներս մտնել շնաշխարհիկ «կաջողներին» պահված տեղը: Մի անգամ Նորաշէն թաղի վերին ծայրը տուն մը կը խուզարկեն, կելլեն երկյարկ սենեակ մը և իրենց անկախ իրերը խառնելուց, ինչպէս կը պատահի անկողնիներէ շարքը կը բլի. մէկէն երկիւղէ բռնված, շնչատապառ ստեղծուից կը թափվին բակը իրար հրշակելով, կարծելով թէ, հոն, անկողնիներու մէջ հայ ապստամբ է թաղանջած:

Խուզարկութեան համար ձմեռն միանգամայն անտանելի է: Կառավարութիւնը ազատ կը շարժի իսկ «կաջողների» հետքը միշտ կարող է իրենց մատնել: Աստիկանութիւնը, իրենց հետ էլ կարճամիտ վախն կատաղեցան ու դիւահարեցան մանաւանդ, երբ Նուրիի լուպանութեան խնդրով ձերբակալուած Օտեան Գ. և երկու Կորեկցեաններ (ասոնցմէ մինը հազիւ 16 տարու լինի) դիշերը բանդէն փախան: Այս յանդուգն փախուստը ճիշտ որ տաճիկներուն ապշեցուց և հայերուն ոգևորեց:

Խուզարկութեանց մեծ մասը դիշերը կը կատարվէին Լրտեսներն ամէն կողմ կը վիտային, կին լրտես անգամ ձարվեցաւ և գարձեալ ոչինչ չկարողացան անել: Քաղաքի մէջ պահվողների թիւը բաւական շատացաւ. բայց ժողովրդի զգայուն մասը ոչինչ չէնայնց իւր յեղափոխական եղբորը պահելու համար, ծանր փորձով մ'ալ ապացուցեց, թէ սրտի խորքէն կը համակրէ յեղափոխական գործը:

Խուզարկութեան երրորդ շրջանը, ինչպէս կը տեսնաք իւր կատարեալ պատերազմական դրուժեամբ կապտանար չթողուլ գործողներուն քայլ մ'առնուլ: Աւերի բան չէր մնար ընել, բայց եթէ փախստականներուն ձերբակալվելու վտանգի մէջ զնել, կովելու գործիքները ան-

Տետացները, խոնաւ հողի մէջ փթեցնել: Բայց չէ՞ որ սաստիկ ճնշումները հնարներ ստեղծել կուտան: Եւ յեղափոխականներն այնպիսի միջոցներ ձեռք բերին վտանգներ յանձն առնելով որ վալիի գործ գրած միջոցները յօդս ցնդան:

Խուզարկող ոստիկանութիւնը, ինչպէս ըսինք, բանի մը տուն շղթայելէն ետքը, տագնապով, երկիւղէ բռնըված ու գոյնը նետած ներս կը մտնէ: Երբ, խուզարկելէն վերջը, կը նկատի, թէ տան մէջ կաջող չկայ, այդ վախկոտների խումբը կը դառնայ առիւծ: Հայհոյանքներ կը տեղան տան տիրոջ գլխուն, երբեմն նոյն իսկ ծեծ: Լիտի և անպատկառ խօսքեր կուղղեն կանանց և նրանց այժմ կանոնաւոր կը խուզարկեն: Կանայք ևս սկսած են վերջերս դիմադրութիւն ցոյց տալ, որոյ համար վալին դժգոհութիւն յայտնեց և եկեղեցիներու մէջ ծանուցում ընել տուաւ, որ կանայք լիտի խուզարկութեանց չհակառակին:

Հայհոյանքներէ՛ և ծեծերէ վերջ, այդ 60-80 հոգին ներս կը լցուն աները, բռնի հաց կը պահանջեն (ինչպէս միշտ ըրած են գիւղերը) ձիաներուն կեր կուզեն: Այս անօթի գայլերը այնպիսի ագահութեամբ կը թափվին հացի վրայ, որ կարծես անօթի կը պահեն իրենց փորերը, մինչև երթան խուզարկութեան: Սուլթանին պատիւ բերող զինուորները հացէն վերջ շնորհակալութիւն կընեն, այսինքն տասնեակներով կը լեցվին տան անկիւնները և տունը կողոպուտի կուտան: Գողացած են կանանց ոսկիներ, շատ անգամ զօռով վզերէն պոկած: Գողացած են ամեն տեսակ, թէ տղամարդու, թէ կանանց հագուստներ, շրջագետներ, գոգնոց, գլխու կապոց, չարշափ, վերարկու և այլն: Անցեալներ Յայնկոյսներ թաղին մէջ խուզարկութենէ վերջ, ի միջի այլոց գողցան կիսամաշ գուլպաներ, իսկ մայիսի սկզբները նորաշէն թաղին խեղճ շատախցու մը տունը, ուր թափա հաց կը թխէին, նախելէն վերջ, մօտ 40 զափտիա ներս կը թափվին և անվան կերպով հայ «կաջողի» փոխարէն թաղա հացերը կը ձերբակալեն: Սրամիտ վանցի մը լաւ է ըսեր. «Պէտք է դիմել բոլոր վանեցիներուն և ընդհանուր աղերսագիր մ'ուղարկել ամենողորմած սուլթանին, որ այդ 300-ի չափ բոլորովին անմեղ թաղա հացերը չար գերութենէ ազատէ»: Աղքատ մարդն իր օրապահիկէն ետ ձգելով, հագիւ կարողացել էր պարկ մը ալիւր առնել...

Անշուշտ խենթ վալիի հրահանգովն է, որ այսպէս կընեն, որովհետև դժգոհութիւնն իրեն հասաւ և ինքը չը լսեց: Առաջներն այս աւազակութիւնը չնչին էր, այնպէս որ ծիծաղ կը շարժէր, բայց յետոյ սկսեցին սաստկացնել:

Միւրեւի բարեկամներ, բաւական երկարօրէն նկարագրելով թրքական տարօրինակ խուզարկութիւնները և նրա հետ զուգընթաց ժողովրդի յեղափոխական ոգու բարձրանալը, չկարծէք, թէ կուզեմ ըսել, որ հասարակութիւն մը յեղափոխական դարձնողը միմիայն կատարի խուզարկութիւններն են: Կուզեմ ըսել, որ անոնք բորբոքման զօրեղ ֆակտորներէ մինն են, ինչպէս փորձը կը ցուցնէ:

Քանի մը ամսուայ մէջ մօտաւորապէս 2000 տուն խուզարկված են, վանայ հետ առնելով նաև Աւանց, Շաղբաղի և Կողբանց գիւղերը, որոնցմէ երկուքը համար

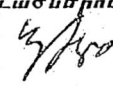
րեա վանին արուարձանները կրնան համարվիլ:

Այս գիւղերու մէջ 300-ի չափ տուն խուզարկվեցաւ, 15 անգամ խուզարկեցին Ս. Գրիգոր, Կարմրաւոր և Վարագ: Այս վերջինս մի ամսուայ մէջ 10 անգամ ենթարկվեց խուզարկութիւնների, որոնց մէջ նշանաւոր է վալիի անձամբ կատարածը:

Մայիս 9-ին վալին 50 ձիաւորով, Պօղոս եպ. և քանի մը հարուստ հայ դաւաճաններ հետն առնելով, կեղէ շրջագայութեան և մէկէն ուղղութիւնը փոխելով վանքը կը կոխէ: Ինքը կը նստի վանահօր սենեակը և ամենախիստ ու մանրամասն նայել կուտայ, ըրպէ առ ըրպէ անհամբեր սպասելով, որ հիմա պահապանները զինված կաջողներ հանելով՝ իրեն կը ներկայացնեն. բայց զուր: Ամօթահար յետ կը դառնայ: Այդ օրը վանքի սեղանից զափտիաները միւռնի արծաթէ տուփը գողացել էին, որ ամսէ մը վերջը հայ ոսկերչի մը մօտ գտնվեցաւ: Վարագայ շատ փնաս հասուցին ուտեստի նկատմամբ. ամեն անգամ 50-60 ձիաւորով ամբողջ օրով կը լափեն ու կը թափեն, ձիաները վեր կը վարեն մարագներու և արտերու մէջ: Վարագայ միաբանութիւնը զգվելով այս գեշ և աւերիչ վարմունքէն, օր մը իւր բոլոր անդամներով իջաւ քաղաք և առաջնորդարանէն պահանջեց, որ կամ վանքի բանալիները պաշտօնապէս ձգվի վալիին և կամ այս անկարգ վարմանց վերջ տրվի:

Կարմրաւոր վանքի խուզարկութեան ժամանակ ձերբակալեցին վանքի կառավարիչ ժիր և ժողովրդից յարգված երիտասարդ Յովհաննէսին և միաբան Պօղոս վարդապետին, որոնց կը մեղադրէին իբրև կաջող պահողներ: Ոչ մէկ փաստ չունենալով մեղադրելու, շուտով արձակվեցան ազդեցիկ մարդոց ձեռքով:

Ամեն անմեղ ձերբակալվածի վալին ամիսներով ու տարով կուզէ պահել, ըսելով. «Կոյ թէրպիէ օլուն» (թող խրատվի): Մտոցայ ըսել, որ այդ երիտասարդ Յովհաննէսին ձեռներն ամուր կը կապեն ետևը ու ժամով արևի տակ կը թողուն: Սպա թաբուր աղասին կը հրամայէ 100 փայտ զարնել, որ կաջողներու տեղն ըսէ: Եւ այս բոլորն ուխտաւորներու ներկայութեամբ: Նա լուռ էր: Ամենքը կը զարմանան, որ այդ ծանր հարուածներու տակ երիտասարդն «օ՛Ֆ» մ'անգամ չընէր:

Նիւթերի առատութեան պատճառով անկարող եղանք ներկայ համարում խօսել մեր ծրագրի մասին:

Նուիրատվութիւնների ցուցակ.—

- Կրս.-ից 100ր. Եկդ. 400ր. Ա. Գ.-ի միջոցով 250ր.
  - Նշից 135ր. Զօկից 65ր. Ն.-ից 130ր. Բ.-ից 100ր.
  - ԱԺ. 175ր. ԷԺԻ. 20ր. Մսկ. 1500ր. Գնձկ. 99ր. Բժ.
  - Ա. 10ր. Բ.-ից 280ր. Վահնիք 46ր. 70կ. Օդս. 350ր.
  - Բ.-ից 30ր. Բշն.-ից 500ր. Ղրսբդ. 450ր. Կայծիկ 100ր.
  - Մցարը 200ր. Բժ. Ա. 10ր. Գձկ. 160ր. Բ.ք. 200ր. Վրշ.
  - 10ր. Լ.Մ.Վ. 2ր. Բշ. 100ր. Զ.Լ.Խ. 11ր. 50կ. Մսկ. 100ր.
- (Կը շարունակվի)

Դաշնակցութեան անծանօթներից խնդրվում է թըղթակցութեան և նուիրատվութեան համար դիմել.

L. Boole, 15, Augustus Rd., Hammersmith, W. London: